

Електронно историческо списание АНАМНЕЗА, брой 6

Баба за **б**естия брой на Анамнеза

ХРАМЪТ НА ОРФЕЙ ПРИ ТАТУЛ ... ИЛИ ЗА ОТГОВОРНОСТТА НА АРХЕОЛОГА

Костадин Рабаджиев

Написаното тук е опит да се постави въпросът за отговорността ни в предлагането на идеи и в създаването на минало. Защото съзиждането на научна хипотеза е процес на осмисляне на факти и идеи, подреждането им в конструкция, която да бъде доказвана и контролирана, потвърждавана и отричана. Затова научното дирене е процес колкото индивидуален, много повече проява на социална активност и общуване, и... отговорност, тъй като видно е, че миналото гради настоящето, но кое минало в многовариантната палитра от реконструкции?

Повод е публикуваната статия на Николай Овчаров (НАИМ при БАН) с дългото и странно заглавие: Новооткритото светилище при с. Татул, Момчилградско, и въпросът за локализацията там на единствения известен в *Тракия храм на Орфей*¹. Странно не заради граматическата неяснота, а поради това, че въпросът за локализацията на храма на Орфей е поставен редом до утвърждението му като единственият известен. По същия модел в статията, зад наглед дискусационното допускане на Орфей като божество, което е почитано на върха

¹ Статията е в сборника: Проблеми и изследвания на тракийската култура. Т. 1. Ирита, Казанлък, 2006, 26-37.

(стр. 35), без анализ е утвърден култът му там (стр. 36) в съоръжение, което странно е наречено храм-мавзолей (стр. 31). За това неясно съчетание от термини ми е думата тук – „храм-мавзолей“ би имал смисъл само ако бе ясно дефиниран. Ако в гръцкия свят храмът е сграда, в която е бил съхраняван култовият образ на бога и е част от архитектурен комплекс, посветен и свързан с практикуването на култа му, то мавзолеят е гробно съоръжение с монументална надземна част, издигнат в градска среда, където доминира архитектурния пейзаж, за да изяви политическото присъствие на погребания вътре и след земната му смърт. И ако в тракийския свят божествата и техният култ очаквано биха били различни, то това би трябвало да се дискутира, за да се защити употребата на термина, което авторът не е направил. Напротив написаното е доведено до абсурд като изводът за мавзолей се гради върху допускането, че заради „малкият вход“ достъпът до вътрешното пространство на храма е бил ограничен – сякаш гръцките храмове, въпреки широките врати, са били отворени за достъп, както е за туристическия поток днес (!). Така че доказателствената стойност на това твърдение е сходно с убедеността на автора, че храмът-мавзолей е бил издигнат по нареждането на тракийски първенци (отново недоказано) и че това е първият запазен надземен тракийски храм (?), което звучи повече като атракция, отколкото аргументация за научна значимост.

Статията е изградена върху факти, които изглеждат подредени, но са дълбоко неверни – като например за траките-одриси и столицата им Севтополис, което най-малкото показва научна некомпетентност, тъй като градът е основан около две десетилетия след като държавата на одрисите не съществува (след похода на

Филип II в Тракия в 341 г.) и малката държавица на Севт, номериран от нас трети, трудно бихме определили като неин продължител и наследник² – именната традиция не е достатъчно основание (Севт като одриско царско име).

Особено смущава опитът да се локализира култът на Орфей и на Резос в Родопите. Без да е извършен анализ на писмените свидетелства е използвано късното сведение на Л. Флавий Филострат (от края на II – средата на III век сл.Хр.) за светилище на Резос в Родопите, за да бъде наречен той „родопски цар на траките“ (стр. 35), макар по-ранните автори (след Еврипид) да свързват хероя с планината Пангей. За достоверност на сведението от съчинението Хероикос, Флавий Филострат е квалифициран като древен историк (без да е упоменат в текста на Н. Овчаров), какъвто не е бил и не се е стремил да бъде, тъй като нито едно от съчиненията му няма историческа насоченост. Така Омировият епос е прочетен от Н. Овчаров като историческа книга, без да се поставя под съмнение действителността на случилото се. То и Х. Шлиман така е вярвал, но за Резос днес има натрупана значителна литература, която тук не е използвана – от П. Пердризе (1915 г.)³ насам изследователите са раздвоени в интерпретацията на сведенията за култ на хероя в

2 Самото ситуиране на т.нар. столица в района на подбалканските полета, откъсната от богатствата на крайбрежията, подсказва за изолираност (*Делев, П. Лизимах. УИ „Св. Кл. Охридски“, С., 2004, 346*), като територия едва ли по-голяма от разпространението на бронзовите монети на Севт III (*Домарадски, М. Тракийската култура в прехода към елинистическата епоха. – В: Емпорион Пистирос 2 (1998), 29, обр. 3.*).

3 *Perdrizet, P. Cultes et mythes du Pangée. – Annales de l'Est 24 (1910), 1.*

района на Пангей, които не са по-ранни от времето на Еврипид и вероятно са свързани с атинската политика тук – основаването на Амфиполис и апетитите им към сребърните залежи в планината. Това именно е дало основание на У. Лийф да разгледа Резос единствено като литературна инвенция, изключвайки възможността за съществуването на тракийски мит и култ на хероя⁴. Дори и да не приемам логиката на написаното, то поставя ред въпроси свързани с модерния прочит на мита⁵. И ако този анализ е неподходящ за медийното пространство, то научната публикация (дискутираната тук статия има тази претенция) не би трябвало да го пропуска. От тази позиция звуци странно и написаното за Орфей – дискусията дали е реална личност или митична фигура, гръцка или на траките, е безплодна след написаното от поколения изследователи. Поднесена като спор между туристически агенции (с. 35 сл.), тя поставя сянка на съмнение върху научната добросъвестност.

В написаното за Орфей е вярно само, че първото му споменаване е от поета Ибик в средата на VI век пр. Хр. В текста (с. 36) е упомената единствено версията, според която Орфей е син на Ойагър, синът на Харопс, когото Дионис поставил на трона в Тракия след конфликта си с Ликург. Тя ни е известна по Диодор (60 – 30 г. пр.Хр.), който я ситуира на тракийския бряг на Хелеспонта, извеждайки по този начин тракийски царски произход на Орфей (Diod. 3.65.4-7). Конфликтът на Дионис с Ликург е известен още на Омир, но според поета това се е случило в митичната

⁴ Leaf, W. Rhesos and Thrace. – JHS 35 (1915), 1-11.

⁵ Дискусията за това е в доклада ми: Pangaios. The war for its silver in myth, четен на 10 конгрес по Тракология в Комотини – Александруполис 18 – 23 октомври 2005 г. (актите са под печат).

Ниса, където Ликург подгонил невръстния Дионис и неговите кърмачки (Hom. II., 6.130-140). Омир не е уточнил къде се намира Ниса, но в по-късните Омирови химни тя е ситуирана при Нилските струи (Hymn.Hom., 1.8). Есхил в „Едони“ споменава Ликург като цар на едоните (фр. 76), което е повторено и в „Антигона“ на Софокъл (955-960). Племената територия на едоните е била между Стрюмон и Нестос, поради което и Аполодор локализира царството на Ликург при Стрюмон (Apollod. 3.5.1). Според Диодор обаче сблъсъкът се е състоял при Хелеспонта, където Дионис пресякъл морето при триумфалното си завръщане от Индия. Това ни дава основание да допуснем, че промяната в локализацията се дължи на Александровия поход на Изток – самият Александър изbral маршрута през Хелеспонта между Сестос на европейския бряг и Абидос на малоазийския, вероятно, за да унищожи персийската заплаха по пътя, от който тя се е появила в Европа – това е стратегическото трасе, което Ксеркс бил изbral (Hdt. 7.33), за разлика от пътя на Дарий през Босфора. Така Александър, който в пропагандата на своя поход твърдял, че ще повтори победата на Дионис на Изток (Arr.Anab., 5.1.1-5.2.2; 7.10.6), е създал вероятно и представата за маршрута на Дионис през Хелеспонта, поради което и схолиастът към Омировата Илиада в елинистическата епоха, сред вариантите за местоположението на Ниса, е изbral именно Тракия (Schol.Hom.II., 6.133).

Опит да компилира двете локализации е сведението на Конон, че Орфей е царувал над македоните и над одриската земя (Con. 45), макар че Аполоний Родоски съобщава в „Аргонавтика“ за Орфей като цар в бистонска Пиерия (Apoll.Rhod., 1.32-34), а според Страбон Орфей е от киконите и е живял в селцето Пимплея до град

Дион, северно от Олимп при дн. Солунски залив (7, Frg. 18), като за същия град или за близкия Либетра говори и Павзаний, който ситуира там и неговия гроб (9.30.4-12). На друго място и самият Диодор извежда произхода на Орфей от киконите (Diod. 5.77.3-1), което очертава устойчива локализация в поречията на Аксий (Вардар), Струмона (Струма) и Нестос (Места), свидетелство, че представата за Орфей е била донесена и локализирана в местата на ранните контакти с македони и траки във времето на политическо общуване, когато религиозно чуждите идеи са получили етническа интерпретация, разбира се с политически нюанси в гръцкия театър. Идеята, че тук елините се запознали с тракийската представа за Орфей (мнение на проф. Александър Фол) е примамлива, но неподкрепена от тракийските свидетелства⁶.

Колкото до снимката на стр. 34, представената по странно осакатен начин бронзова статуетка е определена от автора като „Орфей или Аполон Китаред“, макар и да е ясно, че съмнение за Орфей не може да съществува – от показаната част е видно, че е копие на прочутата статуя на Ликейския Аполон, вероятно на Праксител, посветена на бога в атинския гимназион.

Тук, разбира се, че бих се разграничило таквато и да е етническа интерпретация на миналото. Кръстопътното ни положение и историческа съдба прави подобен модел твърде несигурен, а в залитанията си балканските нации са твърде склонни към спекулации с историята си в името на днешни политически тежнения. Така опитите

⁶ По-подробно за четенето на сведенията на елините, за импортните и местни образни паметници, артефакти и археологически ситуации в: Орфей в Тракия?, трета глава на книгата ми: Елински мистерии в Тракия. Опит за археологически прочит. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, С., 2002, 125-165.

да се възвеличаят древните обитатели на земите ни и постигнатото от тях понякога прехвърля границите на разумното и се оказва се, че шансът на древните елини е бил в географската им близост до Тракия и траките (!?). Защото научната сензация е колкото индивидуален продукт, толкова и проява на обществен интерес, но съзнателно търсената пресечна точка и на двете е резултат от манипулирани факти и недобросъвестното им поднасяне. Съзнавам, че непрофесионалната среда трудно би понесла обема от информация и тромавият анализ, който превръща артефакта в археологически извор. Самият аз предпочитам да използвам удобствата на дигиталната техника пред възможността да опозная сложните процеси в нея. Проблемът тук е в колегията, която трябва да коригира и допълва създаваната медийна представа. За съжаление гилдията не е на висотата да поеме отговорност за представата, която се гради за Тракия и траките в днешното ни общество. И докато това не се случи, географията на тракийските земи ще включва единствено възвищението на Перперикон, където по странен начин се вмества цялата човешка история, заобиколено от „Долината на царете“, изпълнена със злато и загадъчни ритуали... модел, колкото опростен, толкова и неверен.

* * *

Спекулацията с миналото е много по-достъпна, било поради непознаването му или поради убедеността, че всичко е прекалено просто и поради това – ясно. С болка установявам, че зад обществената популярност на археологическите открития проблясва жълтият метал, стаената иманярска страсть в душата на

българина, която едва ли бихме обяснили единствено с възможността за бързо забогатяване. Това е част от медийната представа за археологията, която вещи в занаята колеги експлоатират без достатъчен свян. Прозвища като „българският Шлиман“ или „Индиана Джоунс“ илюстрират това. Зад достойната за възхита пламенна страсть на Х. Шлиман към открития, прозира поведението му на „слон в стъкларски магазин“ по отношение на проучванията му в легендарните Троя и Микена, но прикрити зад изключителния му късмет. А филмовият герой изгражда убедителния образ на авантюриста, иначе неубедителен като изследовател, и този порив би бил разбираем за младежката аудитория, но твърде стряскащ, когато учен в зряла възраст търси идентификацията си с екранната звезда по начин, който твърде напомня на казаното за жабата и вола...